

Рибалка Я. І.,

доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Степаненко О. К.,

доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»

РЕЧЕННЯ ПЕРІОДИЧНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАХ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО ТА О. ГОНЧАРА (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Анотація. Статтю присвячено порівняльній характеристиці речень періодичної структури в романах Павла Загребельного та Олеся Гончара: виявлено продуктивні структурні типи речень періодичної структури, зроблено спробу пояснити загальномовну й індивідуально-авторську мотивацію використання періодів, їх стилістичні функції в ідіолектах письменників.

Ключові слова: речення, складне речення, період, періодична структура, протазис, апозис.

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань сучасного мовознавства є дослідження синтаксичних одиниць як елементів мовної системи. Їх вивчення дає можливість розкрити глибинні шари синтаксису, що допомагає виявити основні закономірності, шляхи розвитку всього мовного складу української мови, причини творення кожного елемента, його індивідуальну форму та значення, яке використав автор під час реалізації власного задуму [15, с. 261].

Метою дослідження є виявлення продуктивних структурних типів речень періодичної структури в романах Олеся Гончара та Павла Загребельного, порівняння типів речень періодичної структури авторів, пояснення загальномовної й індивідуально-авторської мотивації використання періодів, з'ясування їх стилістичних функцій.

Мова прози П. Загребельного стала об'єктом дослідження Т. Возняк, М. Слабошпицького, В. Тихоші та інших учених. Творчість О. Гончара вивчали С. Єрмоленко («Творчість Олеся Гончара і мовно-естетична культура сучасника»), С. Привалова («Художня мова як засіб розкриття ідейного змісту роману «Собор» О. Гончара»), Н. Сологуб («Синтаксична організація та ритмічність прози О. Гончара»), М. Степаненко («Мовні проблеми у творах О. Гончара») та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна картина світу письменників багатогранна. Зазначимо, що періодичні структури утворюють вагому частину засобів художньої виразності та впливають на сприйняття читачем творів як П. Загребельного, так й О. Гончара. Кожний складник семантичної основи, структури, інтонаційної чи стилістичної бази періоду несе в собі образне смислове навантаження, увиразнює портретні деталі персонажів, індивідуалізує їх характери, уточнює опис реалій навколишньої дійсності, слугує засобом посилення емоційності [2, с. 138].

Одним із основних понять синтаксису є речення, природа семантики якого виявляється насамперед через його предметний зміст, співвіднесеність із реальним світом речей, процесів, явищ [9, с. 175].

Період – це складне речення ускладненої будови: перша частина являє собою кілька однотипних (однорідних) за функцією речень (члени періоду), друга – заключна, є простим чи складним реченням, головним щодо першої ускладненої частини. Період характеризується вичерпною повнотою змісту й гармонійністю синтаксичної структури. Період – це не окремий структурний тип, а лише різновид наявних у мові типів речень, який відзначається специфічними ознаками своєї будови й особливою інтонацією [12, с. 479].

Перший член (протазис – підвищення) характеризується нагромадженням інформації, поступовим підвищенням голосу до найвищої точки. Потім настає виразна пауза, завдяки якій звертається увага на зміст наступного члена періоду. Другий член періоду (апозис – зниження, або наступник) завершує думку різким спадом інтонації й поступовим зниженням тону голосу до рівня початку мовлення [11, с. 166].

Дослідник С. Єфремов зазначає, що, передаючи життєвий досвід автора, доповнюючи його мовну картину світу, період як стилістичне явище викликає певні асоціації, активізуючи увагу й образне мислення читача, зумовлюючи його відповідну реакцію на той чи інший епізод твору [8, с. 279].

У романістиці митці використовують різні за структурою періоди. Це не випадково, оскільки так не обмежується сама форма власного твору. Наприклад, такі протилежні один одному в структурному плані періоди структури, як просте та складне речення, відображено в романі «Диво» Павла Загребельного. Використовуючи в романі період, автор намагається акцентувати увагу читача на певному образі, об'єкті, виділивши навіть детальні особливості зображуваного предмета, особи чи явища. Саме тому письменник у більшості випадків звертається до періоду структури складного речення, навантажуючи протазисні елементарні частини поширеними у вигляді другорядних членів речення. Наприклад, у романі «Диво» автор використав двадцять вісім «простих» періодів і сорок п'ять зі структурою складного речення.

Щодо творів Олеся Гончара, то в романі «Циклон» автор використав дев'ять «простих» періодів і лише три – зі структурою складного речення; у романі «Прапорonosці» – одинадцять простої структури й чотири «складних» періодів.

Варто зазначити, що протазис у гончарівському періоді характеризується багатокомпонентністю, певним нагромадженням інформації: *Ні веранд, ні парканів, ні нужників – не видно, все повите нічними фантазіями акацій, химер'ям тіней* [3, с. 83]. У засновку автор удається до зібрання однотипної за своїм складом інформації, що являє собою структуру, наближе-

ну до однорідних членів речення, у висновку ж подає загальну для вступних елементів характеристику.

Потрібно підкреслити, що періоди структури простого речення, де елементи протазису виконували б функції означення або присудка, у творах Гончара не зустрічаються.

Складні періоди мають у своєму складі поширену інформацію, яка часто має власний предикативний елемент.

У творчості О. Гончара спостерігаємо різноманітні типи періодів складної структури. Для складних речень-періодів характерні схожі ознаки, як і для періодів-простих речень: однорідність елементів протазисної частини й часте узагальнення за допомогою узагальнювального слова в апозисній. Для періодів складної структури переважно характерні такі узагальнювальні слова (то, тоді, так). Вони найчастіше є частинами складених сполучників (якщо, то; як, то; якщо, так тощо). Наприклад, *Лише коли застугонить увесь берег і почне від ударів здригатися вночі наш будинок, а вранці побачиш, як все узбережжя кипить білопінними бурунами, вирує і аж сліпить, і вали, коли, накочуючись, з розгону розбивають себе об груддя бетону, і стріляють бризки та водяна пороша аж до нас, на другий поверх, – отоді повіриш* [5, с. 76]! У цьому прикладі узагальнювальним словом є «отоді», вказуючи на час дії, яка відбудеться в майбутньому.

Серед складних періодів у романістиці П. Загребельного розрізняємо такі:

Період – складносурядне речення. В опрацьованій романістиці П. Загребельного речення такої періодичної структури знаходимо лише десять разів, що становить, безумовно, характеристику індивідуального стилю письменника. *І швидко звужувався видимий крізь той вилом світ: то далека, байдужа до всього пуца виднілася, то котилися поля, то в'юнка річка посеред них бігла, то накочений шлях, то дихали дикі трави, і квіти, і небо над усім (багато широкого неба, прозоро-блакитного, як і очі в Ситника)* [10, с. 47]. У цьому прикладі є декілька основ у періоді складної структури: *пуца виднілася; котилися поля; річка бігла; дихали трави, і квіти, і небо*, що доводить відповідність цього прикладу дефініції складного речення.

Період – складнопідрядне речення. У цьому випадку до апозисної частини належить кілька певним чином розташованих речень, котрі є підрядними та однотипними. При цьому вони стосовно один одного мають сурядні зв'язки. Отже, утворюють однорідну супідрядність.

Наприклад: *Отак би й жити йому поміж деревами в цьому світі: де залежиш тільки від власного вміння і спириту, де нема ні ситників, ні дурнувятих тюх, де не має проводирів отих чорних із срібними хрестами* [10, с. 59]. Це речення належить до підрядних речень, де членами періоду є підрядні означальні.

Період – безсполучникове речення. Його елементи у висновковій частині не поєднуються жодними сполучниками або сполучними словами, це також стосується поєднання протазисної частини з апозисною. При цьому один із одним елементи у вступній частині вступають у сурядні відношення.

Варто зауважити, що в доробку як П. Загребельного, так О. Гончара наявні найрізноманітніші приклади типів періодів за семантичними відношеннями.

Найпоширенішими є групи періодів означального типу. Цей тип у протазисі має певні тези, нагромадження яких є не зрозумілим без апозису, який тлумачить їх значення.

Наприклад: *А зброю мали таку: в одного – широкий двосічний меч, схожий на той, що його колись мав дід Родим, тільки*

коротший і, мабуть, легший; а в другого – гострий шестопер, замашний і вицяцькуваний по держалну [10, с. 91].

Письменник у першій частині періоду звертається до конкретного явища, яке буде описувати. У протазисній частині – не просто надає характеристику, а за допомогою епітетів і широких порівнянь конкретизує ознаки предмета апозисної частини.

Щодо творчості О. Гончара, то тут також переважає називний тип речення періодичної структури. Наприклад: *Тільки й знає Баглай, що звідти вона, де степи, де будяки по балках, де смага сарматська на обвітрених лицях горить* [3, с. 35]. Автор у цьому реченні під час описання місця походження героїні не наводить назву чи положення конкретної території, а поетично характеризує її. Отже, читач може сам ідентифікувати місце, залежно від власного життєвого досвіду.

Ритмічний малюнок прози обох письменників створюють періодичні синтаксичні явища.

Такий інтонаційний малюнок дає можливість акцентувати увагу на важливому, виділити смислові елементи, що разом з іншими синтаксичними явищами (зокрема інверсією) створює ритм. Наприклад: *Він би радше хотів, щоб нічого того не було, але знав добре, що вже вороття нема, що він не повернеться ніколи в дитинність, з якої сам вискочив, що він міг бодай на якусь годину схватитися від самого себе, що міг повернутися в сон. І так стояли – з одного боку кінна дружина з червоними щитами, підпирана темними валами піших воїнів, а з другого – задиханий, розклекотаний, спантелечений натовп радогощан, який щохвилини більшав, густішав і від того ставав це розбурханішим і звиранішим. І Сивоок пробився туди знову ж таки серед перших, але ліпше було йому й не пробиватися, бо там кипів справжній бій, бо там теж, мов зроджені нечистою силою, вигарцьовували верхівці з такими самими червоними щитами, як і в тих, що стояли перед розметаним мостом, бо коло верхівців рубалися мечами й кололися довгими списками піші воїни, прикриті міцними щитами, бо вони були вмілі, безжальні, жорстокі (рис. 1)* [10, с. 165].

Рис. 1.

Саме такий вигляд матиме схема речень з низхідною інтонацією (обернений період).

Щодо творчості О. Гончара, то тут мають місце також речення періодичної структури з висхідним інтонаційним малюнком.

У наведеному прикладі речення простої періодичної структури в протазисі відбувається нагромадження об'єктів, про які буде йти мова, то у вступі накопичується та підвищується інтонація. У висновку, коли автор подає певне узагальнення висловленого в попередній частині періоду, інтонація автоматично знижується. Наприклад, у реченні «протазис – апозис»: *Один той, що все життя пішки ходить по землі, другий, що півжиття проводить у небі; один з гирлигою, жезлом пастуха, що засвідчує приналежність до найдавнішого фаху людського, а другий з емблемою у вигляді крил на кашкеті, хоча найтруд-*

кіші крила вже не можуть зрівнятися з тими швидкостями, на яких він живе – стоять вони двоє у ступу (рис. 2) [3, с. 54].

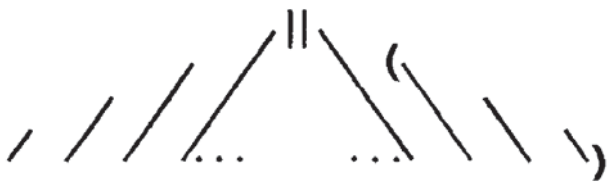

Рис. 2.

Саме такий вигляд має інтонаційна схема речення.

Висновки. Отже, на основі викладеного матеріалу можна стверджувати, що типовою ознакою мови творів П. Загребельного є використання обернених періодів зі структурою складно-підрядного речення переважно означальної семантики та низхідної інтонації. Для прози О. Гончара характерним є використання періодів зі структурою простого речення переважно означальної семантики й висхідної інтонації.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: підручник для студентів філологічних факультетів вузів. Київ: Либідь, 1993. 348 с.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / за наук. ред. Олександра Галича. Київ: Либідь, 2001. 488 с.
3. Гончар О. Собор: роман. Київ: Веселка, 1993. 286 с.
4. Гончар О. Тронка. Київ: Радянська школа, 1990. 205 с.
5. Гончар О. Циклон. Київ: Радянська школа, 1990. 195 с.
6. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків: ХДП ім. Г.С. Сковороди, 1980. 152 с.
7. Дорошенко С.І. Співвідносність безсполучникових і сполучникових речень. Мовознавство. 1980. С. 21–25.
8. Єфремов С.О. Історія українського письменства. Львів: Фаміна, 1995. 688 с.
9. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. Частина II. Київ: Радянська школа, 1965. 424 с.

10. Загребельний П.А. Диво: роман. Київ: Радянський письменник, 1968. 700 с.
11. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2006. 311 с.
12. Сучасна українська літературна мова / за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера, 2011. 558 с.
13. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2009. 432 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 512 с.
15. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

Рыбалка Я. И., Степаненко Е. К. Предложения периодической структуры в романах П. Загребельного и О. Гончара (сравнительная характеристика)

Аннотация. Статья посвящена сравнительной характеристике предложений периодической структуры в романах Павла Загребельного и Олеса Гончара: выявлены продуктивные структурные типы предложений, сделана попытка объяснения общезыковой и индивидуально-авторской мотивации использования периодов, их стилистических функций в идиолектах писателей.

Ключевые слова: предложение, сложное предложение, период, периодическая структура, протазис, апозис.

Ribalka Ya., Stepanenko O. Proposals of the periodic structure in the novels of P. Zagrebelyny and O. Honchar (comparative characteristic)

Summary. The article is devoted to comparative characteristics of the proposals of the periodic structure in the novels of Pavel Zagrebelyny and Oles Honchar: productive structural types of proposals, have been revealed, an attempt has been made to explain the common language and individual author's motivation for using periods and their stylistic functions in idioms of writers.

Key words: sentence, complex sentence, period, periodic structure, protasis, aposis.